

РИТОРИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ФОРМУВАННЯ ДИСКУРСИВНОГО МОВЛЕННЯ У МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Алла Омеляненко, кандидат педагогічних наук, доцент

Бердянський державний педагогічний університет (Україна)

Вступ. Риторична освіченість необхідна людині у кожній професії, оскільки вміння оперативно, вмотивовано та якісно керувати своєю мисленнєво-мовленнєвою діяльністю, як правило, надає людині чимало можливостей максимально повно реалізовувати себе, бути інтелектуально чесною, критичною й самокритичною, толерантною до інших співрозмовників та їхніх ідей, пропозицій, рекомендацій, думок, а також виявляти творчі здібності в обраній спеціальності, усвідомити секрети організації мисленнєво-мовленнєвої діяльності, посилити знаннями комунікативну інтуїцію і, нарешті, досягти вершин свого освітнього й професійного потенціалу. Ефективна мисленнєво-мовленнєва діяльність - підґрунтя професіоналізму. педагогічна риторика, мета якої – формування культури риторичної особистості вчителя, який володіє мистецтвом переконливого мовлення та може навчити цього мистецтва своїх учнів, студентів. Педагогічна риторика сучасності є інтегратором, синтезатором у процесі фахової підготовки вчителя-інтелектуала, вчителя-інтелігента, педагога-оратора й мудреця, який майстерно володіє секретами переконуючої комунікації засобами живого слова

Методи. Проводячи роботу з розвитку мовлення, вихователь закладу дошкільної освіти повинен врахувати як вплине та чи інша вправа на вдосконалення зв'язного мовлення дітей. У розробленій нами системі вправ з формування дискурсивного мовлення майбутніх вихователів за показник було обрано навчальну мету. Відповідно до навчальної мети вправи поділялись на такі типи: аналітичні, конструктивні, творчі. Метою аналітичних вправ було формувати вміння у студентів розпізнавати різностильове дискурсивне мовлення,

усвідомлювати його тематику, з'ясовувати цілі спілкування та використані комунікантом мовні одиниці. Конструктивні вправи мали на меті удосконалити мовленнєві вміння будувати висловлювання різних жанрів і типів, використовувати їх у власному мовленні, а творчі – удосконалити комунікативні вміння і навички студентів, майбутніх вихователів, в усіх видах риторичної компетентності.

Результати й обговорення. Виконання аналітичних вправ супроводжується бесідами за змістом тексту, які добиралися з урахуванням доступності, зрозумілості, інформаційної значущості, навчально-виховної та праксеологічної мети.

Так, на семінарських заняття з дисципліни «Риторика, культура мовлення вихователя» варто застосовувати аналітичні вправи, що спрямовані формувати вміння студентів визначати тему, мету і завдання спілкування, удосконалити вміння пояснювати лінгвістичні поняття, вжиті в мовленні, визначати ознаки цього висловлювання, «згорнути» і «розгорнути» його, редагувати, конструювати. Наведемо приклади таких вправ: 1) выпишіть із лінгвістичного словника терміни «дискурс», «текст», «опис», «розповідь», «роздум». Поясніть їх значення; 2) дайте розгорнуте пояснення наукового поняття «ознаки тексту» за І. Гальперінім; 3) назвіть ознаки почутого (прочитаного) висловлювання; 4) прочитайте виразно текст. Проаналізуйте мовні засоби, що його характеризують. Уведіть, де треба слова й словосполучення з метою підвищення науково-інформаційної насиченості; 5) прочитайте текст. Замість пропусків вставте відомі вам терміни; 6) прочитайте два висловлювання. Визначте тему кожного тексту, чи виражена вона в заголовку.

На важливості використання моделей в процесі навчання дітей дошкільного віку наголошувалося на лекції, а формування вміння використовувати різноманітні варіанти моделей опису, розповіді та роздуму відбувається на семінарському занятті. Поділяючи групу студентів на три команди, нагадуємо, що дослідники О. Ушакова, Н. Семенова, К. Крутій зазначають ефективність

використання у роботі з дітьми дошкільного віку таких варіантів моделей: опис – це коло, поділене на три частини червоного, жовтого, зеленого кольору, розповідь – це потяг, у якому вагончики різного кольору, роздум – це знак питання із трьох кольорів. Кольорова гама в моделях стандартизована: початок – червоного кольору, середина – жовтого, а кінець – зеленого. Студенти слухають речення: *«Вчора я була у лісі та бачила там зайця»*. Перша команда складає опис. Друга команда складає розповідь про те, що трапилось із зайцем далі, а третій команді пропонується скласти роздум про те, чому заєць такий полохливий. Вправи такого типу сприяли глибшому усвідомленню принципів поділу текстів за метою висловлювання. Дидактичним матеріалом до вправ на встановлення відповідності мети та змісту був не лише цілий текст, а й його частина чи одне речення, що відображає причинно-наслідкові зв'язки.

Особливу увагу, на нашу думку, слід відводити конструктивним вправам, спрямованим на удосконалення вмінь майбутніх вихователів зіставляти й аналізувати дискурсивне мовлення, знаходити в ньому спільне й відмінне. До цього типу пропонуємо такі завдання: 1) порівняти висловлювання різних стилів, типів, жанрів; 2) проаналізувати мовні засоби висловлювання; 3) визначити спільні й відмінні ознаки текстів різних стилів, типів, жанрів; 4) проаналізувати власну відповідь; 5) оцінити повідомлення однокурсників щодо актуальності, комунікативної завантаженості та виховного спрямування. Наприклад: пропонуємо студентам ігрову уявну за сюжетною картиною «На арені цирку». Андрійко був у цирку. Наступного дня він прийшов до дитячого садочка і діти почали розпитувати його про виставу: Ти бачив тигрів та левів? Які вони? – запитав Юрко. Чи перестрибували леви через обруч? Що вони ще робили? – поцікавилась Оля. Хтось із дітей задумався: Чому леви слухняно виконували накази дресирувальника? Студенти описували левів і тигрів, розповідали, що відбувалося на арені, намагалися пояснити, чому леви слухаються дресирувальника.

Виконання наступної вправи вимагало актуалізації знань, отриманих на лекції, на якій повідомлялося про погляди О. Нечаєвої, Г. Іваницької, О. Москальської, М. Пентилюк про те, що вся різноманітність змісту висловлювань може бути відображена в трьох аспектах: світ статичний, який сприймається предметно, одночасно; світ динамічний, який сприймається у русі та часі; світ у причинно-наслідкових зв'язках. У першому випадку висловлювання реалізується у формі опису, в другому – у формі розповіді, а в третьому – у формі роздуму. Зміст понять не складний та не викликає труднощів у студентів, але для формування вміння будувати правильні тексти типового значення ми використовуємо таблицю «Функціонально-сміслові типи мовлення», запропоновану О. Нечаєвою та Г. Іваницькою.

Вправи такого типу сприяють розвиткові культури спілкування майбутніх вихователів, виробляють уміння доречно будувати своє висловлювання відповідно до теми, стилю та жанру мовлення, розвивають логічне мислення студентів.

Вправи на переказування сприяли виробленню вміння самостійно будувати висловлювання зазначеного типу, оскільки, відтворюючи чужий текст в усній чи писемній формі, студенти у процесі активної комунікативної діяльності закріплювали знання про мовне оформлення висловлювання, його композицію, зміст.

У сучасній методичній науці лінгводидакти Н. Грипас, М. Плющ виділяють такі види переказів за обсягом відтворюваного матеріалу: докладний, стислий, вибірковий, творчий. Чергування їх у процесі формування вмінь і навичок будувати дискурси різних типів, за результатами наших спостережень, дає позитивні наслідки, адже кожен різновид переказу впливає на розвиток певної якості мислення та мовлення майбутніх вихователів. З метою закріплення уявлень студентів про структуру роздуму нами були підібрані твори, структура яких складалася з трьох частин (теза, доведення, висновок), наприклад, твори Д. Родарі: «Чому море солоне?», «Чому говорить папуга?», «Чому кури не

літають?, «Чому в печі повинні бути сухі дрова?». Студенти використовували їх як зразок, завдяки якому створювали більш логічні, послідовні, зв'язні роздуми. У процесі роботи над різними видами переказів обов'язково ми мали на увазі тип тексту

Навчаючи мовлення, ми вчимо складати не висловлювання взагалі, а дискурс певного функціонально-сміслового типу: опис, розповідь, роздум.

Виконання вправ конструктивного типу посідає належне місце у формуванні мовленнєвої компетентності: в студентів розвивається увага, пам'ять, повага до співрозмовника, удосконалюється вміння критично мислити, конструювати висловлювання певного стилю, типу, жанру мовлення відповідно до мети й ситуації спілкування. Запропоновані конструктивні вправи сприяють розвитку умінь користуватися мовленням, на основі здобутих знань студенти вдосконалюють навички вести бесіду, виступати з власними висловлюваннями, реалізовувати поєднання теоретичних і практичних знань й умінь у процесі різноманітних мовленнєвих операцій, самостійно добрати й опрацювати літературу на запропоновану тему.

Для успішного розвитку дискурсивного мовлення важливим є застосування творчих вправ. Вони мають здебільшого характер дослідницький характер і передбачають залучення студентів до творчості через пошук, шляхом створення й розв'язання складних або проблемних завдань. До цього типу вправ студентам пропонуються такі завдання: 1) скласти висловлювання за ігровою уявною ситуацією; 2) скласти висловлювання за опорними словами; 3) скласти роздум за поданою тезою. Одне з основних завдань творчих вправ – визначити рівень засвоєння майбутніми вихователями мовленнєвих понять, що забезпечує активізацію когнітивних чинників із розвитку мовлення. Це сприяє активному сприйманню, глибокому розумінню й подальшому продукуванню висловлювань. Творчі вправи широко використовувалися на семінарському занятті за темою «Методика роботи з навчання дітей дошкільного віку складати роздуми».

Роздум у лінгводидактичній літературі розглядається як тип мовлення (М.Пентилюк), як функціонально-смісловий тип мовлення, модель монологічного повідомлення (О.Нечаєва), як дискурс, мовленнєвий жанр (Ф.Бацевич). Ми розуміємо роздум як вид висловлювання, в якому послідовно, зв'язно передаються думки про факти та явища довкілля, шляхом встановлення між ними причинно-наслідкових зв'язків, з притаманним йому специфічними жанровими, структурними та мовними особливостями.

Метою роздуму є доведення чи спростування тези. У роздумі відображається логіка відношень та зв'язків між явищами довкілля. У роздумі мовлення набуває аргументованого характеру, тому текст-роздум оформлюється за допомогою лексико-граматичних засобів причинно-наслідкової тематики. Структурно текст-роздум – це ланцюжок речень, пов'язаних відношенням логічної послідовності: зв'язок між реченнями в тексті-роздумі може бути ланцюжковий, паралельний та змішаний. До композиційної структури роздуму входять теза (твердження, яке треба довести), аргументи (докази, факти, приклади, змальовувані події) та висновок (остаточна думка, логічний підсумок).

На семінарських заняттях з курсу «Дошкільна лінгводидактика» відпрацьовувалася лінгвістична, психолого-педагогічна характеристика роздуму. Виходячи з того, що єдиний класифікаційний критерій ще не розроблено, ми знайомили студентів з найпоширенішими типами тексту-роздуму: доведення (комунікативно-пізнавальна функція – встановити істинність тези), спростування (встановити хибність тези), підтвердження (встановити достовірність висловленого положення через наведені факти), обґрунтування (встановити доцільність дій), пояснення (розкрити причини із залученням додаткових відомостей), визначення (виявити сенс поняття, розкриваючи його ознаки), вільний роздум (встановити причинно-наслідкові зв'язки між фрагментами довкілля).

Широко використовували інтерактивні методи навчання: ситуації професійного навчального спілкування, ділові моделюючі ігри, «мозковий

штурм», тренінги, обмін інформацією, дискурсивний квест, виявлення різних підходів до визначення предмету з висловлюванням думок, що не співпадають, можливість дискутувати, стимулювання пошуку групової згоди. Наприклад, після ознайомлення з різними типами тексту-роздуму, студенти вчилися співвідносити їх за наступними параметрами: значення, композиційна структура, галузь використання. Результати співставлення необхідно було внести до таблиці.

На семінарських заняттях студенти виконували наступні завдання з розробки мовних та логічних вправ, дидактичних мовленнєвих ігор, конспектів занять, аналізували записані дитячі висловлювання. У тренінгах «Порада», «Втіха», «Заперечення», «Співпраця» моделювалися ситуації, розв'язання яких породжувало висловлювання-роздуми за словами маркерами, наприклад: як ти вважаєш? доведи свою думку; доведи, що ...; як про це сказано у тексті (казки, оповідання, вірша)? поміркуй чому; почни міркувати так; я вважаю, ... тому що; зроби висновок, починаючи зі слова отже (тому, ось чому); поясни, чому?; доведи свою думку, подаючи приклади з особистого досвіду, з художнього твору, власних спостережень; чому ти думаєш, що ..., а я думаю інакше, переконай мене, що ти думаєш правильно.

Крім того, нами було передбачено формування вмінь будувати роздум відповідно до вимог сьогодення. З цією метою пропонувалися мовленнєві вправи, зокрема:

1. пасивне та активне спостереження, коли зосереджувалася увага студентів на лінгвістичних даних в ілюстрованому вигляді за основними ознаками тексту, типів, видів зв'язку, мовних засобів. Метою такої роботи вбачаємо в становленні вмінь виділяти текст як одиницю найвищого рівня, у формуванні вміння аналізувати текст, його ознаки, мовні засоби;

2. аналітичні з елементами практичної роботи. Мета – формування у студентів уміння працювати з текстами різних типів. Для реалізації мети використовувалися такі вправи: зіставлення опису, розповіді, роздуму, робота над словами маркерами, їх місцем та призначенням, встановлення

зв'язку між реченнями тексту, визначення в тексті тези, аргументів, висновків, підбір заголовку до роздуму, визначення основної думки, типу тексту, складання плану до тексту;

3. конструктивно - творчі. Метою цієї роботи студентів зі складання тексту вбачаємо в розвитку умінь самостійно складати роздуми. Були використані такі вправи: скласти роздум за запропонованою тезою, скласти роздум за колективно складеним планом, за ігровою уявною ситуацією, дібрати доречні аргументи, виразні засоби.

У творчих вправах вихідні знання студентів про роздум закріплювалися, узагальнювалися в органічних взаємозв'язках. Також у вправах типу: до поданих тези та висновку дібрати доведення, до поданої тези дібрати доведення і висновок, за поданими тезою та доведенням дійти висновку, закріплювали знання студентів про структуру побудови роздуму та про засоби його наповнення. Наголошуємо, що такий поділ вправ на аналітичні, конструктивні, творчі має умовний характер. На нашу думку, на послідовних етапах розвитку дискурсивного мовлення студентів вправи доповнюють одна одну, підсилюють, являючи собою систему завдань. Запропонована система вправ сприятиме розвитку вміння студентів складати роздум з врахуванням теоретичних положень про зв'язний текст та на основі порівняльної характеристики роздуму з іншими типами тексту. У процесі практичних занять розвивалися вміння усвідомленого визначення мети мовлення, планування мовленнєвого результату, мотивованого відбору мовних засобів. Завдяки запропонованій системі вправ, якісно зросла увага до композиційного структурування роздуму, вибору виразних засобів, використанню різноманітних синтаксичних конструкцій.

Позитивним результатом системи вправ стають оформлені у процесі роботи з дискурсивним мовленням такі вміння та навички: вироблення у студентів мовного чуття, вміння стилістично диференціювати діалогічне й монологічне мовлення, цілеспрямовано підходити до вибору мовних і мовленнєвих засобів власного висловлювання, докладно конструювати власні висловлювання, аргументовано доводити свою думку, переконувати, дотримуватися мети і

завдань спілкування, передбачати його кінцевий результат.

Висновки. Використання запропонованої системи вправ забезпечить, на нашу думку, розвиток комунікативних умінь і навичок майбутніх вихователів у роботі з дискурсивним мовленням, що стане не лише передумовою успішної навчальної діяльності, а й подальшого професійного зростання особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. К.: Академія, 2014. 342 с.
2. Богуш А. М. Мовленнєвий розвиток дітей від народження до 7 років: монографія. Київ: Слово, 2019. 376 с.
3. Богуш А. М., Гавриш Н.В. Дошкільна лінгводидактика: теорія і методика навчання дітей рідної мови в дошкільних навчальних закладах: підручник. Київ: Слово, 2019. 704 с.
4. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: підручник / ред. М. І. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2009. 118 с.
5. Омеляненко А. В. Навчання дітей старшого дошкільного віку складати розповіді-роздуми: монографія. Донецьк: Юго-Восток, 2009. 196 с.
6. Словник-довідник з української лінгводидактики: навч. посіб. / ред. М. І. Пентиліук. Київ: Ленвіт, 2003. 149 с.

REFERENCES

1. Batsevych F. S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky*. K.: Akademiia[in Ukrainian].
2. Bohush A. M. (2019). *Movlennievyyi rozvytok ditei vid narodzhennia do 7 rokiv*. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].
3. Bohush A. M., Havrysh N.V. (2019). *Doshkilna linhvodydaktyka: teoriia i metodyka navchannia ditei ridnoi movy v doshkilnykh navchalnykh zakladakh*. Kyiv: Slovo [in Ukrainian].

4. Pentyliuk M. I. (2009). *Metodyka navchannia ukrainskoi movy v serednikh osvitnikh zakladakh*. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].
5. Omelianenko A. V. (2009). *Navchannia ditei starshoho doshkilnoho viku skladaty rozpovidi-rozdumy*. Donetsk: Yuho-Vostok [in Ukrainian].
6. Pentyliuk M. I. (2003). *Slovnnyk-dovidnyk z ukrainskoi linhvodydaktyky*. Kyiv: Lenvit [in Ukrainian].